

Esra Özel

Dr., Konya/Türkiye
Doctor, Konya/Turkiye

eposta: esratoprakozel@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3295-8443>

Atıf/Citation: Özel, Esra. 2025. İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/44, 244-261. <https://doi.org/10.33692/avrasyad.1678488>

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	17.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted:	19.05.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.09.2025

İLHANLILAR DÖNEMİNDE VEBA SALGINI VE SALGININ TOPLUMSAL ETKİLERİ

Öz

XIII. yüzyılda Moğol İmparatorluğu'nun genişlemesi, İlhanlılar döneminde veba salgınlarının yayılmasına zemin hazırlamıştır. Cengiz Han'ın liderliğinde başlayan istilalar, toplumsal yapıyı derinden etkilemiş, on binlerce insanın ölümüne ve kültürel erozyona yol açmıştır. Hıyarcıklı veba başta olmak üzere farklı türlerdeki salgınlar, İlhanlı coğrafyasında önemli ölçüde insan kaybına yol açmış, şehirlerde demografik yapıyı derinden etkilemiş ve sosyal düzeni sarsmıştır. Dönemin tıbbi bilgisi ve uygulamaları vebanın yayılmasını önlemede yetersiz kalmış, bu da salgınların toplumsal etkilerini daha da derinleştirmiştir. Salgının yayılmasında altyapı yetersizlikleri, çevresel faktörler ve insan hareketliliği önemli rol oynamıştır. Özellikle ticaret yollarının yoğunluğu, hastalığın hızla yayılmasına neden olmuş, bu durum şehirlerin kalabalıklaşmasına ve hijyen koşullarının kötüleşmesine yol açmıştır. Veba, sadece fiziksel hastalık değil, aynı zamanda toplumsal huzursuzluk ve ekonomik çöküşü de beraberinde getirmiştir. İnsanlar, açlık ve kıtlık nedeniyle çaresiz kalmış, sosyal ve dini inançlar derin bir buhrana sürüklenmiştir. İlhanlı yönetiminin baskıcı politikaları ve ağır vergiler, halkın direncini kırmış, doğal afetler ve savaşlar, veba gibi salgın hastalıkların yayılmasına zemin hazırlamıştır. Böylece, siyasi çatışmaların ardından gelen veba salgınları, toplumların yapısını köklü bir şekilde değiştirmiştir. İlhanlılar döneminde hem siyasi hem de toplumsal yapıyı ciddi şekilde etkileyen büyük bir felaket olmuştur. Bu çalışma, veba hastalığının tanımını, yayılma alanları ve farklı türlerini ele alarak, İlhanlılar döneminde veba salgınının toplumsal etkilerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. İlhanlılar döneminde veba salgını ve bu salgının toplumsal etkilerinin incelenmesi, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik meselelerini çok boyutlu bir perspektiften ele almayı gerektirdiğinden, mevcut kaynaklar doğrultusunda gerçekleştirilen kapsamlı araştırmalar sonucunda bu çalışma ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlhanlı Devleti, Veba, Salgın, Tedavi, Toplumsal Etki.

PLAGUE EPIDEMIC DURING THE İLKHANİD PERIOD AND ITS SOCIAL EFFECTS

Abstract

The expansion of the Mongol Empire in the 13th century facilitated the spread of plague outbreaks during the Ilkhanate period. He invasions initiated under the leadership of Genghis Khan profoundly affected the social structure, resulting in the deaths of tens of thousands of people and causing significant cultural erosion. Plague outbreaks, particularly the bubonic plague, along with other types of epidemics, led to significant loss of life in the Ilkhanid territory, deeply affecting the demographic structure of cities and destabilizing the social order. The medical knowledge and practices of the period proved insufficient in preventing the spread of the plague, which further intensified the social impact of the epidemics. Infrastructure deficiencies, environmental factors, and human mobility played a significant role in the spread of the epidemic. In particular, the density of trade routes caused the disease to spread rapidly, which led to the crowding of cities and the deterioration of hygiene conditions. The plague brought not only physical illness but also social unrest and economic collapse. People were left helpless due to hunger and famine, while social and religious beliefs were plunged into a profound crisis. The repressive policies of the Ilkhanid regime and heavy taxation undermined the resilience of the population, while natural disasters, wars, and epidemics such as the plague created conditions conducive to the spread of disease. Thus, the plague outbreaks that followed political conflicts profoundly altered the structure of societies. During the Ilkhanid period, it was a major disaster that severely affected both the political and social structure. This study aims to comprehensively examine the social effects of the plague epidemic during the Ilkhanate period by addressing the definition of the plague, its spread areas and different types. Since the examination of the plague epidemic and its social effects during the Ilkhanate period requires addressing the political, social and economic issues of the period from a multi-dimensional perspective, this study was prepared as a result of comprehensive research carried out in line with existing resources.

Keywords: Ilkhanate State, Plague, Epidemic, Treatment, Social Impact.

Giriş

XIII. yüzyılda Orta Asya'da tesis edilen Moğol İmparatorluğu, özellikle Cengiz Han'ın (1206-1227) karizması ve liderlik vasıfları sayesinde hızla cihan imparatorluğuna dönüşmüştür. Bu süreç, Moğolların askerî ve idari yetenekleri ile birleşerek, geniş bir coğrafyada etkili bir hâkimiyet kurmalarına olanak sağlamıştır (Rachewiltz 2015: XII).

Cengiz Han'dan önce, Moğolların çeşitli kabilelere ayrıldığı ve sürekli savaş hâlinde oldukları bilinmektedir (Cüveynî 1389: I, 14-16; Abû'l-Farac 1999: 476; Vladimirtsov 1995: 58-60). Çocukluğundan itibaren yaşadığı coğrafyanın zorlukları ve talihsizlikleriyle karşılaşan Cengiz Han, bu engelleri zekâsı, yetenekleri ve yasaları aracılığıyla aşmayı başarmıştır. Cengiz Han, 1206 yılında gerçekleştirilen kurultayda, Moğolları kendi yönetimi altında bir araya

getirmiş (Cüveynî 1389: I, 108; Roux 2001: 135; Yuvalı 1999: 84) ve ardından İslâm tarihi ve dünya tarihi açısından son derece önemli bir olay olan Moğol istilasını başlatmıştır (Marco Polo 1980: I, 6-7; İzgi 2017: 225-243; Runciman 2019: III, 205). Askerî ve siyasi bir deha olarak nitelendirilen Cengiz Han'ın gerçekleştirdiği bu istila hareketinin seyri incelendiğinde, farklı coğrafyalarda çeşitli yansımalar ve etkiler meydana getirdiği görülmektedir.

Cengiz Han'ın 1227 yılında vefatı, Moğol İmparatorluğu'nun genişleme sürecini durdurmamış; aksine, bu süreç, Cengiz Han'ın halefleri tarafından büyük bir kararlılıkla devam ettirilmiştir (Moğolların Gizli Tarihi 2019: 187-205; Cüveynî 1389: I, 184-187). Cengiz Han'ın haleflerinden Ögedey Han (1229-1241), merkezdeki idarî ve askerî düzenlemeleri tamamladıktan sonra (Roux 2001: 253), selefının planladığı Yakın Doğu seferi için Çurmagan Noyan'ı görevlendirmiştir (Moğolların Gizli Tarihi 2019: 191; Cüveynî 1389: II, 149; Sümer 1969: I, 1-3). Çurmagan Noyan, Mugan ve Arrân bölgelerine yerleşerek İran ve Azerbaycan'da Moğol hâkimiyetini pekiştirmiştir (İbnü'l Esir 1987: XII, 460; Cüveynî 1389: II, 151; Grousset 1999, 255; Roux 2001: 256-257; Sümer 1967: 130; Yuvalı 2019: 90-91). Çurmagan Noyan'ın sağlık sorunlarından dolayı görevi devralan Baycu Noyan ise, 1243 yılında Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı kazandığı Köseadağ Savaşı ile Anadolu'da Moğol tahakkümünü güçlendirmiştir (İbn Bibi 2014: 493-502; Grigor 1954: 35; Abû'l Farac 1999: II/ 542; Özgüdenli 2020: 63-68; Akkuş 2020: 116).

Ögedey Han'ın vefatını müteakip yaklaşık iki yıl süren Güyük Han (1246-1248) iktidarı, dönemin İslâm toplumları için zorlu bir sosyo-politik konjonktürü temsil etmektedir. Kaynaklarda içkiye ve kadına düşkünlüğüyle zikredilen Güyük Han'ın ardından, Batu'nun desteğini alan Mengü (Möngke) (1251-1259), 1251'de Karakorum'da toplanan kurultayda Moğol İmparatorluğu'nun büyük hanı seçilmiştir. Cengiz Han ile benzer karakter özellikleri taşıdığı belirtilen Mengü Han döneminde, Moğol İmparatorluğu'nun sınırları, tek bir merkezden idare edilemeyecek kadar genişlemiştir. Bu genişleyen sınırları kontrol altında tutma amacıyla Mengü Han, kardeşleri Kubilay'ı Çin'e, Hülâgû'yu ise İran'a göndermiştir (Cüveynî 2013: 497-505; Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 13- 18; Yuvalı 2019: 114-115).

Mengü Han, kardeşi Hülâgû'yu İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu bölgelerini fethetmek ve bu bölgeleri yönetmek üzere bir "ilhan" (il+han "bölge hükümdarı") olarak atamıştır. Zira kendisine verilen görevleri tamamlamak için harekete geçen Hülâgû Han, 1256'da Alamut Kalesi'ni alarak ilk görevini yerine getirmiştir. 1258 yılında İran'ın Tebriz şehrinde kurulan bu devlet, 1295 yılında tam bağımsızlığını kazanmış ve Hülâgû Han'ın sahip olduğu "İlhan" ünvanına atfla İlhanlılar olarak adlandırılmıştır (Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 13-14; Abû'l Farac 1999: II/556; İbnü'l-İbrî 2011: 26; Spuler 2011: 59-77; Şahin 2010: 43; Yuvalı 2019: 114-115).

Cengiz Han ile başlayan istila hareketi Moğol Hanedanlığı'nın bir kolu olan İlhanlı Devleti'nin ilk yarım yüzyılında da devam etmiş, on binlerce insan yaşamını yitirmiş,

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

dönemin kültürel olarak gelişmiş kentleri yıkılmış, maddi ve manevi değerler erozyona uğratılmıştır. Bu olaylar, İslam toplumlarının dini ve düşünsel yapıları başta olmak üzere, sosyo-psikolojik durumlarını da derinden etkilemiştir. Zira istila, yalnızca siyasi bir çöküş yol açmakla kalmamış, aynı zamanda insanlarda korku ve şiddetin egemen olduğu bir buhran da yaratmıştır. Kuşkusuz, karamsarlık ve umutsuzluk gibi duyguların ortaya çıkmasında, istila sürecinde baş gösteren salgın hastalıkların etkisi büyüktür. Bu salgın hastalıkların başında da veba gelmektedir.

Bu çalışma İlhanlılar dönemindeki veba salgınının toplumsal etkilerini derinlemesine inceleyerek, tarihsel bağlamda salgın hastalıkların toplumsal sonuçlarını anlamaya yönelik kapsamlı bir kaynak sunmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, tarih boyunca insanlık üzerinde derin izler bırakan veba salgınlarının, özellikle İlhanlılar dönemindeki yansımalarını ve bu süreçte yaşanan sosyal, ekonomik ve psikolojik değişimleri incelemek amacıyla kaleme alınmış olup, mevcut literatüre önemli bir katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. Vebanın Tanımı

Bulaşıcı hastalıklar, salgın boyutuna ulaştıklarında, toplumları çeşitli yönlerden etkileyerek tarihsel süreçte önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, veba hastalığı, tarih boyunca öne çıkan hastalıklardan biri olarak kabul edilmektedir. Vebanın kesin başlangıç noktası ve zamanlaması, belirli bir döneme kadar belirsizliğini korumakla birlikte, milattan önceki dönemlere ait kayıtlarda dahi bu hastalığın izlerine rastlamak mümkündür.

Veba tarih boyunca farklı isimlerle anılmıştır. İslâm dünyasında “veba” ve “tâun” olarak adlandırılan hastalık, Batı’da “plague”, “black death (kara ölüm)”, “peste” ve “pestis” şeklinde geçmektedir. Türkçede ise “kıran” ve “tâun” isimleriyle bilinmektedir (Bayat 2010: 267; Onul 1980: 737; Ünver 1978: 363; Ünver 1935: 78; Varlık 2011: 175; Ülgen 2017: 35; Onul 1983: 379; Tuncer 1983: 451; Kasımoğlu 1979: 141; Arık 1990-91: 26). Ayrıca XIX. yüzyıla kadar veba terimi, sadece bubonik veba gibi belirli bir hastalığı değil, aynı zamanda tâun, tifo, kolera, tifüs, paratifolar gibi çeşitli bulaşıcı hastalıkların genel bir adı olarak da kullanılmıştır (Ünver 1978: 363; Ünver 1935: 72).

Kemirgen hastalığı olarak bilinen veba, fare pireleri aracılığıyla insandan insana bulaşmaktadır (Hatcher 1977: 14; Onul 1980: 739-740). Veba etkeni olan mikrop, balgam ve pire dışkısı gibi biyolojik materyaller içinde canlılığını sürdürebilmekte ve çevresel koşullara bağlı olarak uzun süre enfektif kalabilme yeteneğine sahiptir (Onul 1980: 615; Theilmann-Frances Cate 2007: 371; Varlık 2011: 175; Varlık 2015: 146; Ülgen 2017: 34-35; Martin 2011: 63). Vebaya yakalanan farelerin sersemlemesi ve insanların yanından kaçmayıp ortalıkta dolaşması, vebanın yayılmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu durum, vebanın insanlara bulaşma riskini de artırmaktadır. Fare pireleri, kanını emmek ve üzerinde beslenmek için fare buldukları sürece insanlara yaklaşmamaktadır. Ancak pireler beslenmek

amacıyla canlı organizmalar aradıkları için insanları ısırmakta ve bu durum vebanın yayılmasına yol açmaktadır (Onul 1980: 565-566). Mikrobun insan kanına geçişi, ölümcül sonuçlar doğurmaktadır (Tuncer 1983: 3; Onul 1980: 740-741; Arık 1990-91: 28).

2. Vebanın Yayılma Nedenleri

Geçmişte ve günümüzde salgın hastalıkların ortaya çıkışında ve yayılmasında çeşitli faktörler etkili olmaktadır. Bu faktörler arasında altyapı yetersizlikleri, atık yönetimi sorunları ve bataklık alanların varlığı, su kirliliği gibi coğrafi özellikler önemli bir yer tutmaktadır. Bunun yanı sıra, doğal afetler, hatalı tarım uygulamaları, orman tahribi ve ekolojik dengenin bozulması gibi çevresel etmenler de salgın hastalıkların ortaya çıkışını tetikleyebilmektedir. Bu tür durumlar, fare, sıçan, kene, pire ve sivrisinek gibi vektörlerin doğal yaşam alanlarından yerleşim birimlerine göç etmesine ve dolayısıyla salgın hastalıklar için uygun ortamların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. İbn Sînâ, salgın hastalıkların ortaya çıkmasında hava durumu, mevsimler, gün ve gece döngülerinin etkili olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca, kurbağa popülasyonlarındaki artış, kötü kokular nedeniyle ortaya çıkan böceklerin varlığı, fare ve diğer yer altı hayvanlarının yüzeye çıkmaları ve leyleklerin yuvalarını terk etmeleri gibi olayları, salgın öncesinde gözlemlenen durumlar arasında aktarmıştır (İbn-i Sînâ 2017: III, 124-124). Ayrıca, salgınların bir şehirden diğerine ulaşmasında veya belirli bir bölgede yayılmasında, veba virüsünü taşıyan canlıların yanı sıra ölümlerden etrafa yayılan mikropların hava yoluyla yayılması önemli bir rol oynamıştır. Özellikle rüzgârlı havalarda, bu yayılma etkisini daha da artırmaktadır (Celâlüddin Hızır 1990: 172; Hekim Bereket 2013: 61). Havanın etkisinin yanı sıra uluslararası ticaret, seyahatler, diplomatik ilişkiler ve savaşlar gibi insan hareketliliği, hastalıkların farklı coğrafyalara taşınmasında etkili olmaktadır (İbn Kesîr 1988: XIII, 236).

İnsanlara, veba yukarıda bahsedilen yollarla rastlantı sonucu bulaşabilir. Hasta olan aile üyelerine bakım yapılması ve komşuların ziyareti gibi durumlar, hastalığın yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu tür temaslar, özellikle ölümlerin yıkanması, hastalığın yayılmasında en kritik etkenlerdendir. Yeni hastalar, hastanın yakınları ve hasta bakıcılar, mikrobu taşıyan pireler tarafından ısırılma yoluyla veya ölen vebalı bireylerin eşyalarının başığı ya da satışı aracılığıyla bakteriyeye maruz kalabilmektedir. Bu durum, salgının başlamasına zemin hazırlamaktadır (Panzac 1997: 43).

3. Vebanın Tedavisi

Tarih boyunca, vebanın insana bulaşmasını önlemek amacıyla çeşitli tedbirler alınmıştır. 1346 yılında Avrupa'da ortaya çıkan veba salgınından korunmak için "veba broşürleri" yayınlanmıştır. Bu broşürlerde aşırılıklardan kaçınma, banyo yapmama ve cinsel ilişkilerden uzak durma gibi tavsiyeler yer almaktadır. Az miktarda meyve tüketimi, bal ve bal liköründen kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır (Elliott 2006: 9; Wallis 2010: 422-424).

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

Soğuk veya yağmurlu havalarda hafif ateş yakılması ve her sabah güzel kokuların solunması önerilmektedir. Özellikle sıcak iklimlerde, evlerin sahilden uzak ve tercihen kuzey yönüne doğru inşa edilmesi, havanın dışarıda tutulması için pencerelerin kalın perdelerle kapatılması ve evin havasını değiştirmek amacıyla kokulu ardıç, dişbudak, asma ile biberiye gibi kokulu ağaçların yakılması gibi önlemler de uygulanmıştır (Martin 2011: 46-47). Zenginler amber ve misk gibi kokular kullanırken, fakirler limon renkli zerdeçal gibi alternatiflere yönelmiştir. Hastalığın yayılma sebebi olarak kötü hava koşulları dikkate alındığından, çiçek demetleri taşımak önemli bir korunma yöntemi haline gelmiştir (Porter 2009: 10). Bazı bireyler şehirden ayrılmayı düşünmüş, ancak bu, fakirler için genellikle mümkün olmamıştır. Veba, yoksul aileleri daha fazla etkilemiş; tuhaf maskeler takmak ve özel dualar etmek gibi ek tedbirler geliştirilmiştir (Johnson 2010: 15). Hastalığa yakalananların cesetleri hızlı bir şekilde toplanarak uzaklara götürülmekte, doktorlar ise hastalık kapma riskine karşı koruyucu giysiler ve aromatik yağlar kullanmaktadır (Elliott 2006: 10). Ayrıca, İtalya gibi ülkelerde hastalık bulaşan kişilerin karantinaya alınması, diğerlerinin hastalanmasını önlemek için uygulanan bir yöntemdir (Hearder 2001: 97).

Orta Çağ tıbbının önde gelen temsilcilerinden olan İbn Sînâ'nın *El-Kânûn fi't-Tıbb* adlı eserinde hastalığa karşı tavsiye edilen tedaviler belirtilmiştir. Hastalığın tedavisi olarak kan alma ve kusturma işlemleri önerilmiştir. Ayrıca hastanın bulunduğu yer soğuk olmalı, ona soğuk kokulu şeyler, güzel kokulu serinletici ağaç dalları, meyveler, kafur, gül suyu, sandal ve sirkeli su verilmesi de önerilen tedavilerdendir (İbn-i Sînâ 2017: III, 125-126). XIV. yüzyıl tabiplerinden olan Celâlüddin Hızır'ın *Müntahab-ı Şifâ*'sında veba hastalığının tedavisiyle alakalı olarak hastanın ateşi çıktığında kan aldırılıp müşhil içirilmenin iyi geleceği belirtilmiş; ancak hıyarcıkların çıkıp tekrar yok olması durumunda bu uygulamaların etkili olmayacağı ifade edilmiştir. Bu süreçten sonra hasta kabız olursa bir tür lavman olan hukne-i leyine yapılması önerilmiştir. İlave olarak sikengübîn (Celâlüddin Hızır 1990: 262), gül suyu, elma, limon ve nar şurupları, sandal ağacı şurubu, sığır dili bitkisinin suyu içirilmiştir. Ayrıca hastanın kalbinin üzerine gül suyuyla sandal ağacı ve Ermeni kili sürülmüştür (Celâlüddin Hızır 1990: 173). Yine *Müntahab-ı Şifâ*'da, veba giren eve sirke saçılması ve mersin yaprağı serilmesi önerilmiştir. Ayrıca sandal ağacı, topalak (?), kâfur, öd ağacı (ûd) ve amberin her gün buhur edilerek kullanılması tavsiye edilmiştir. Bu tedavilere ek olarak, tılsımlar, tütsüler ve dualar gibi çeşitli ruhi tedavi yöntemleri de uygulanmıştır. Örneğin, bir parça çıyan otunun evin içine asılmasıyla, o eve vebanın giremeyeceği ifade edilmiştir (Celâlüddin Hızır 1990: 172, 177).

Salgın dönemlerinde halk, özellikle meyvelere büyük bir ilgi göstermiş ve bu nedenle sulu yazlık meyvelerin tüketimi artmıştır. Bu süreçte şehirlerde aktarların satışlarında da önemli bir yükseliş yaşanmıştır. Aynı zamanda, veba ile mücadele amacıyla şırınga yaptırmak ve kan aldırarak gibi tıbbi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Vebayı kırmak için kırmızı renkli yakutlarla süslü elbiselerin giyilmesi de yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Bunun yanı

sıra, veba salgınlarına karşı kına tedavisi uygulanmış ve esmer şekerin veba tedavisinde kullanıldığı görülmüştür. Salgın dönemlerinde halka şeker dağıtılması, dönemin sağlık anlayışını yansıtan önemli bir uygulama olmuştur (İbnü'l Esir 1987: XIII, 77; Buell and N. Anderson 2010: 119-120).

4. Vebanın Türleri

Veba salgını, tarih boyunca insanlık üzerinde önemli etkiler yaratan bir enfeksiyon hastalığıdır. Veba, virüslerin vücuda giriş ve yayılış şekillerine göre üçe ayrılmaktadır (Onul 1980: 743-744; Arık 1990-91: 29; Gökhan 1988: 55).

a) Hıyarcıklı Veba (Bubonic Plague)

Hıyarcıklı veba, veba türleri arasında en yaygın olanıdır ve İlhaneliler döneminde en çok görülen veba türüdür. Enfeksiyon, genellikle enfekte bir pirenin ısırması yoluyla bulaşmaktadır. Bu hastalığın kuluçka süresi ise iki ila beş gün arasında değişiklik göstermektedir. Hastalık, aniden başlayan titreme ile 40 dereceye yükselen ateşle kendini gösterir. Hıyarcıklı veba hastaları, belirli semptomlar sergilemektedir. Bu semptomlar arasında şiddetli baş ağrısı, baş dönmesi, halsizlik, düşkünlük, bulantı, kusma, burun kanamaları ve ishal bulunmaktadır (Onul 1980: 619-621). Ayrıca, sırt ve bacaklarda da ağrılar hissedilmektedir. Hastaların yüz rengi soluklaşırken, ateşin artmasıyla birlikte yüzlerinde kızarma gözlemlenir. Damarlar, dalak ve karaciğerde şişme meydana gelirken, nabız hızı 120-140 atım/dakika arasında değişmektedir. Nefes alışverişi, ateşle birlikte artış göstermektedir. Konuşma ve şekil bozuklukları, hastalığın etkileri arasında yer almaktadır (Martin 2011: 17-18; Arık 1990-91: 29). Ayrıca lenf bezleri de şişer ve bu şişliklere "hıyarcık" veya "bubon" adı verilmektedir. Hastalığın en hafif formu bu olmakla birlikte, ölüm oranı %50 ile %70 arasında değişiklik göstermektedir. Koma durumu, genellikle üç ila altı gün içinde ölümle sonuçlanmaktadır. Bu hastalığa yakalanan bireyler, ölmeden önce aşırı derecede kötü kokan ter, idrar ve tükürük salgırlar. Hıyarcıklı vebada, ilk olarak siyah renkli lekeler meydana gelmekte ve koltuk altlarında şişmeler gözlemlenmektedir (DesOrmeaux 2007: 3; Kasımoğlu 1979: 142; Onul 1980: 743-44; Tuncer 1983: 453-54). *Müntahab-ı Şifâ'* da hıyarcıklı vebanın semptomları da sıralanmıştır. Bunlar; genellikle kulak arkasında, koltuk altında veya kasıklarda ortaya çıkan yumrular olup, siyah, yeşil ve kızıl renktedirler. Hastada mide bulantısı ve kusma eşlik etmiştir. Aynı zamanda kalbi sıkışmış, susuzluk haliyle beraber, nefes daralması olmuştur (Celâlüddin Hızır 1990: 172-73). Tabîb İbn-i Şerîf'in *Yâdigâr* adlı eserinde ise vebanın belirtileri; hastalığın çoğunlukla yaz günleri olduğu, hastanın midesinin bulanıp kustuğu, kollarının, kasıklarının altı ve kulak altında şişler olduğu şeklinde açıklanmıştır (Tabîb İbn-i Şerîf 2017: 308, 384).

b) Akciğer Tıkayıcı Veba (Pneumonic Plague)

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

Veba pnömonisi, hıyarcıklı vebanın ardından kana karışan bakterilerin akciğerlere veya damlacık enfeksiyonu yoluyla vücuda girmesi sonucu gelişen bir enfeksiyon türüdür. Bu hastalıkta ateş, 40-41 dereceye kadar yükselebilir ve hastalar genellikle göğüs ağrısı ile öksürük şikayetinde bulunurlar (Horrox 1994: 5; Ziegler 1993: 14; Benedictow 2006: 11). Solunum hızı artarken, hastalar kahverengi tonlarında kanlı balgam üretirler; bu balgamda yüksek miktarda veba basili mevcuttur. Akciğer vebası, çoğunlukla hıyarcıklı vebanın temas yoluyla bulaşması veya solunum yollarından vücuda giren veba basili ile ortaya çıkmaktadır. Hastalık, başlangıçta bronşit şeklinde seyrederken, ilerleyişi akciğer iltihabına (pnömoni) dönüşmektedir. Dış lenf bezlerinde ağrı ve şişlik gözlemlenirken, hastaların genellikle üç ila dört gün içinde hayatlarını kaybetmeleri sık görülen bir durumdur. Hıyarcıklı ve septisemik veba geçiren bireylerde, akciğerlerde *Yersinia pestis* enfeksiyonunun gelişmesi mümkündür. Akciğer vebası, pire ve diğer taşıyıcılardan bulaşmakla birlikte, soğuk hava koşullarında mikrobun akciğerde yerleşmesiyle kendini gösterir (Onul 1980: 744; Tuncer 1984: 454; Gökhan 1988: 56; Kasımoğlu 1979: 142; Arık 1990-91: 29).

c) Veba Sepsisi (Septicemic Plague)

Septisemi vebası, vebanın kan dolaşımında zehirlenmelere yol açan ağır bir formudur. Bu hastalık, akciğer vebasında olduğu gibi ani bir başlangıç gösterir, kısa bir süre içinde seyrederek ve genellikle ölümlü sonuçlanır. Veba etkeni, hızla lenf bezlerinden kana karışarak septisemiye neden olur ve bu süreçte lenf bezlerinin şişmesine fırsat tanımaz. Veba basilleri, kanda büyük bir hızla yayılmaktadır.

Hastalığın başlangıç belirtileri, bubon vebası ile benzerlik göstermektedir. Ancak, özellikle sinirsel belirtilerin şiddeti bu hastalığın karakteristik özelliklerinden biridir. Dalgınlık, kuvvetsizlik, nefes darlığı ve kanamalar gibi semptomlar da gözlemlenir. Kısa bir süre içinde koma durumu gelişebilir. Septisemi vebası, genellikle iki ila üç gün içinde ölümlü sonuçlanmakta olup, yirmi dört saat içinde sonuçlanan ağır vakalar da bulunmaktadır. Bu türün bir diğer önemli özelliği, genellikle çocuklar arasında daha yaygın olarak görülmesidir (Onul 1980: 744-45; Gökhan 1988: 56-57; Kara 2008: 4; Martin 2011: 19; Ülgen 2017: 33-34; Arık 1990-91: 29).

5. İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

Tarih boyunca insanlık, salgın hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır. Bu süreçte vebanın özellikle eski çağlardan yakın çağa kadar uzanan bir dönemde bulaşıcı ve ölümcül bir hastalık olduğu bilinmektedir (Onul 1980: 737). Örneğin; MÖ 431 ile 404 arasında gerçekleşen Peloponnesos Savaşları, Spartalıların yağmaları ve veba salgını sonucunda Atina-Sparta arasındaki nüfusu büyük oranda azaltmıştır (Bayat 2016: 99). Yine Asklepios kültü Roma'ya MÖ 295'te veba salgınıyla girmiştir. Bu salgında çaresiz kalan halk, Tiber Nehri üzerinde bir adaya Asklepeion adı verilen bir tapınak inşa etmiştir. Bu tapınakta, hastalığın defedilmesi

için dualar edilmiş ve bazı tıbbi uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Salgının gerilemesiyle birlikte, halkın Yunan tıbbına ve hekimlere olan güveni artmıştır (Bayat 2016: 143). Vebanın etkisi, tarihte önemli dönüşümlere yol açmıştır; örneğin, 542 yılında İstanbul'da patlak veren veba salgını, şehrin nüfusunun yarısından fazlasının kaybına neden olmuştur (Varlık, 2015: 147; Yıldırım 2010: 54). Bu kayıplar, Bizans İmparatorluğu'nun ekonomik ve askeri gücünde ciddi bir zayıflamaya yol açarak, imparatorluğun gerilemesine sebep olmuştur. Salgın sonucunda, kilisenin bilime karşı benimsediği olumsuz tutum, Avrupa'da yaklaşık bin yıl sürecek olan Orta Çağ karanlığı dönemine zemin hazırlamıştır (Yıldırım 1995: 423; Mentеше, 2020: 79). Örneğin, bu dönemde bilimsel düşünce ve araştırmaların gerilemesi, Galilei ve Kopernik gibi bilim insanlarının çalışmalarının engellenmesiyle sonuçlanmış, bu da bilimin ilerlemesini önemli ölçüde yavaşlatmıştır. Ayrıca, veba salgını sırasında yaşanan toplumsal huzursuzluklar, din ve bilim arasındaki çatışmayı derinleştirerek, entelektüel gelişimi olumsuz etkilemiştir (Bayat 2016: 147).

1055-1057 yıllarında, Abbâsî halifesinin Büveyhiler'e karşı Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'i Bağdat'a çağırması ve Tuğrul Bey'in bu daveti kabul ederek Bağdat'a gelmesi, şehir halkı arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Tuğrul Bey'in askerleri, Bağdat'a girişlerinde saldırıya uğramış ve taraflar arasında çatışma meydana gelmiştir. Bu ortamda, Arslan Besâsîrî (Merçil 1992:528-529) gibi bazı kişiler, Selçuklular ve Abbâsî halifesi aleyhine faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ayrıca, Bağdat'ta mevcut olan mezhep ihtilafları (Apak 2001: 446-450) da gerginliği artırmıştır. Bu süreçte (448/1056 yılı) ticari hayat durma noktasına gelmiş ve fiyatlar artış göstermiştir. Güvenlik zafiyeti nedeniyle yağma vakaları yaşanmış ve Irak'a seyahatler durdurulmuştur, bu da gıda maddelerinin temininde güçlükler doğurmuştur. Gıda ürünlerinin bulunamaması nedeniyle insanlar hayvan leşlerini yemeye başlamış ve bu durum büyük bir veba salgınının patlak vermesine yol açmıştır. Ölü sayısının artmasıyla birlikte, yılanmadan ve kefenlenmeden definler yapılmıştır. Veba salgınıyla birlikte et ürünleri, hububat ve meyveler pahalalmıştır (İbnü'l-Cevzî 1992: 5-6; İbn Kesîr 1988: XII/169; Abûl-Farac 1999: II/ 308; Tokuş 2018: 549). Veba, Bağdat'tan başka, Rum beldeleri, Diyarbakır, Musul, Azerbaycan, Hicaz ve Horasan'ı etkileyerek büyük bir alana yayılmıştır. Bağdat ve diğer bölgelerde, ertesi yıl (1057) kıtlığın etkileri tüm yoğunluğuyla devam ederken, ölümler de sürmeye devam etmiştir. İbn Kesîr yaşananları şöyle tasvir etmektedir: *"Bağdat'ta ve diğer beldelerde peş peşe kıtlık ve ölümler meydana geldi. Öyle ki birçok ev sahipsiz kaldı, içi boşaldı. Hatta evlerin kapıları içerideki kimselerin ölümü yüzünden kapandı. Yoldan geçenler hiç kimseyle karşılaşamaz oldular. Azık kıtlığından dolayı insanlar, leşleri ve kokuşmuş şeyleri yemek mecburiyetinde kaldılar. Bir kadının yanında küflenip yeşermiş bir köpek bacağı görüldü. Bunu yemek mecburiyetinde kalmıştı. Bir erkek de bir çocuğu tandırda kızartıp yemişti. Bir kuş leşi duvardan yere düşmüş; beş kişi onu kapışıp aralarında paylaşmış ve yemişlerdi"* (İbn Kesîr 1988: XII/173). İbn Kesîr'in rivayetleri, bu dönemdeki durumun ne denli ciddi ve olumsuz olduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

Söz konusu kıtlık ve ardından gelen veba, giderek yayılarak Azerbaycan'ı da etkisi altına almıştır. Nitekim Azerbaycan'da bu veba salgını nedeniyle çok sayıda insan hayatını kaybederken, hayatta kalanların sayısı da oldukça azalmıştır. Salgın, Ahvaz, Buvat ve bu bölgelere bağlı muntikalarda etkili olmuş, bölge halkı zor günler geçirmiştir. Afet sırasında manzara son derece korkunç bir hâl almıştır. Öyle ki, bazı yoksul kimseler köpekleri, bazıları ise mezarları açarak çıkardıkları ölüleri yemek zorunda kalmışlardır. İnsanların gece gündüz tek meşguliyetleri, ölüleri yıkayıp, defnetmek olmuştur. Bir çukur kazılarak buraya 20-30 ceset gömülmüştür. Ölüm, bazen insanların oturmakta olduğu sırada, kan basıncının artması sonucu, ağızda bir damla kan ile aniden gelmiştir. Bu durumu gören insanlar, tövbe ederek mallarını sadaka olarak dağıtmışlardır. Ancak dinar, dirhem veya elbise verilen fakirler, bu sadakaları reddederek, "Ben açlığımı giderecek bir parça ekmek istiyorum" demişlerdir. Ekmek bulmak mümkün olmamıştır. İnsanlar, yaşananların kendilerine Allah tarafından verilen bir ceza olduğunu düşündüklerinden olsa gerek, evlerindeki içkileri dökmüş, oyun ve müzik aletlerini kırmışlardır. Hayatta kalanlar ise ibadet etmek ve Kur'an okumak için mescitlere kapanmışlardır (İbn Kesîr 1988: XII/173-174).

Moğolların 1241-1282 yılları arasında Anadolu'da yaptıkları istilalar sonucunda birçok veba salgını yaşanmış ve bu salgınlarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Örneğin; Köseadağ Savaşı'nın akabinde, 1244 yılında Malatya'da bir veba salgını patlak vermiştir. Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) döneminde Anadolu'daki hâkimiyetin zayıflaması, devlet nizamının tamamen bozulmasına yol açmıştır. Malatya şehri de bu olumsuz durumdan etkilenmiştir. Şehrin subaşı Reşideddin, muhtemel bir Moğol işgaline karşı önlem almak amacıyla, tüm adamlarını ve hazinelerini toplayarak Halep'e kaçmayı tercih etmiştir. Başsız kalan Malatya halkı, idareyi ele alarak şehir işlerini düzene sokmayı başarmıştır. Ancak, Anadolu genelinde hâkim olan anarşi, kervanların işlemesine ve mahsulün toplanmasına engel olmuştur. Bu durum, birçok bölgede pahalılık ve kıtlık sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Açlık nedeniyle insanlar yollarda ve pazarlarda düşüp ölmeye başlamıştır. Yasavur Noyan komutasındaki Moğol ordusu, Meyyâfârikîn, Mardin ve Urfa üzerinden Halep'e ulaşmıştır. Ancak, atlarının bacaklarında ortaya çıkan bir hastalık nedeniyle burada fazla kalmak istememişlerdir. Halep emirinden haraç aldıktan sonra Malatya'ya doğru yola çıkan Noyan, ordusunu şehrin karşısında konuşlandırmıştır. Moğol komutanı, Malatya'nın ekinlerini, bağlarını ve arı kovanlarını imha ettirmiştir. Surların dışında kalan herkes öldürülmüş ve şehrin hâkimi Reşideddin, haraç vermesi için tehdit edilmiştir. Bu gelişmeler üzerine Reşideddin, şehirde bulunan altın, gümüş, para, mücevher ve çeşitli değerli eşyaları toplamaya karar vermiştir. Hatta cami ve kiliselerdeki kaplar, şamdanlar ve buhurdanlıklar da dâhil olmak üzere ne bulduysa el koymuştur. 40 bin dinar değerindeki bu haraç, Moğollar tarafından alındıktan sonra şehirden ayrılmışlardır. Ancak bu durum, Malatyalıları rahatlatmamıştır. Tüm mahsulün imha edilmesi, zaten mevcut olan kıtlığı daha da derinleştirmiştir. Yaşanan olayların ardından veba salgını ortaya çıkmıştır;

çarşılar da dahil olmak üzere her yer cesetlerle dolup taşmıştır. İnsanlar bu zor koşullar altında çocuklarını satmayı düşünmüş, ancak alıcı bulamamışlardır (Abûl-Farac 1999: II/ 545; Arık 1990-91: 53; Bezer 2002: 74).

İlhanlılar döneminde ilk veba vakası 1253 yılında Gerdeguh Kalesi'nin alınması esnasında vuku olmuştur. İlhanlılar kısa süre içerisinde Mihrin ve Kemalî Kalesi'ni ele geçirmişlerdir. Bu sırada Gerdeguh Kalesi'nde veba başlamıştır. Haberi duyan Alaeddin Muhammed, hemen 110 fedaisini kaleye takviye için göndermiştir. Adamlar yanlarında da kişi başına iki batman (Kallek 1992:199-200) kına, üç batman tuz getirmişlerdir. İsmaililer kınanın vebayı ortadan kaldırdığını düşünmüşlerdir. Sebep olarak da bir emirin kızının evlenip, onun eline ve ayağına kına yakılmış ve yanlarında bulunanlar o suyu içmişlerdir. Nitekim, bu suyu içenlerden hiçbiri vebadan ölmemişlerdir (Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 19). İlhanlılar Lembasar Kalesi'ne ise kale sakinleri arasında hızla yayılan vebadan dolayı daha sonra girebilmişlerdir (Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 25). Diğer veba salgını, İlhanlıların 1253 yılında Kırım'a geldiklerinde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde, bölge halkı olan Kumanlar deniz kıyısına kaçmış ve burada açlıktan birbirlerini yemişlerdir. Rubruk'un ifadesine göre, bir tacir bana "yaşayanların dışlarıyla ölümlerin çiğ etlerini koparıp yediklerini" gözlemlediğini aktarmıştır (Rubruk 2019: 41; Allsen 2001: 146-151; Lane 2003: 141). Bir başka veba salgını ise 1258 yılında Bağdat'ın işgali sonrasında olmuştur. Kırk gün süren yağmalamanın ardından, kaynaklarda geçen ifadelerle Bağdat'ın bir milyon sekiz yüz bin olan nüfusundan sekiz yüz bin insan kalmıştır (İbn Kesîr 1988: XII/365-366). İbn Kesîr'in bildirdiğine göre, Bağdat şehrindeki pis kokulu hava, hastalığı damlacıklar yoluyla açlığın hüküm sürdüğü Şam şehirlerine de yaymıştır. Halep ve Şam gibi önemli şehirlerde de yaşanan veba salgınları sırasında, çok sayıda insan hayatını kaybetmiş ve bu durum şehirlerde korkunç manzaraların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yollar, çarşılar ve evler insan cesetleriyle dolmuş, bu da çevreye tiksindirici pis kokuların yayılmasına ve mikropların artmasına sebep olmuştur. Hatta öyle ki ölümleri yıkayacak ne yer ve ne de insan kalmış, en basit ilaçlar bile bulunamaz hale gelmiştir (İbn Kesîr 1988: XII/366).

O dönemde Suriye, korku içerisinde Moğolları beklemekteydi. Halk, bir yandan bölgedeki şehirleri terk etmeye, diğer yandan ise ellerindeki gıda maddelerini depolamaya başlamıştır. Bu durum, pahalılığa sebep olmuş ve özellikle Halep ile Dımaşk'ta fiyatlar fahiş şekilde yükselmiştir. Sonuç olarak, kıtlık ve ardından açlık ortaya çıkmıştır (İbn Kesîr 1988: XII/366). İbn Kesîr ve İbn Aynî'nin ortak ifadelerine göre (İbn Kesîr 1988: XII/366; Aynî 1987-1992: I/175). Bağdat'taki vebalı hava, hastalığın zerrecikleri aracılığıyla açlık çeken bölge halkına da bulaşmıştır. Veba, sadece Halep'te günde 1200 kişinin ölümüne neden olmuştur. Dımaşk'ta da çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. Şehirlerin yolları, çarşıları ve evleri, insan cesetleriyle dolup taşmış; çevreye yayılan tiksindirici kokular ve mikroplar, durumu daha da kötüleştirmiştir. Ölümleri yıkayacak yer ve insan kalmamış; şehirde ilaç bulmak imkânsız hale gelmiştir. Hekimlerin, hastalara yeterince yardımcı olabilmesi mümkün

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

olmamıştır (Ebu'l-Fidâ 1997: II/305; İbn Kesîr 1988: XII/366; Aynî 1987-1992: I/175). Dimaşk'taki Eyyubî Sultanı Nasır Davut b. Melikü'l-Muazzam, şehirdeki ölümlerin artmasından dolayı Dimaşk yakınlarındaki Buveyda'ya gitmiştir. Ancak kısa bir süre sonra veba buraya da ulaşmıştır. Burada pek çok insanla birlikte Nasır Davut da 2 Haziran 1258 yılında elli üç yaşında vebadan hayatını kaybetmiştir (İbnü'l-Verdi 1996: 192). Salgın, yalnızca Suriye'ye değil, Mısır'a da sıçrayarak tüm ülkeye yayılmıştır. Bu olayların temel nedeni, Moğol istilasıdır. Moğollar, bölgede yenilmez ordularıyla birçok şehir, köy ve tarım alanını yakıp yıkmışlardır. Bağdat'ta gerçekleştirdikleri katliamlar, bölge halkının paniğe kapılmasına neden olmuş ve bu durum, insanların korku içerisinde Suriye ve Mısır şehirlerine kaçmasına yol açmıştır. Bu göç, Suriye ve Mısır'da nüfusun hızla artmasına sebep olmuştur. Zamanla pahalılık nedeniyle kıtlık baş göstermiş ve ardından veba gibi salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır (Gökhan 1988: 145; Şeşen 1983: 243).

1258-59 yıllarında Meyyâfârikîn ve Mardin'de siyasi olayların tetiklediği bir salgın patlak vermiştir. İlhanlı Devleti'nin Hülâgû tarafından 1256'da Tebriz merkezli olarak kurulmasının ardından, çevredeki hükümdarlar itaate davet edilmiştir. Ancak Mardin Artuklu hükümdarı Necmeddin Gazi ve Meyyâfârikîn Eyyubi Meliki el-Kamil bu çağrıya karşılık vermemiştir. Bunun üzerine Hülâgû, 1257'de Suriye seferine çıkarken, şehzade Yaşmut komutasındaki bir orduyu Mardin ve Meyyâfârikîn'i ele geçirmekle görevlendirmiştir (Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 60-61; Turan 2001: 183-184). Meyyâfârikîn, Moğollar tarafından uzun ve şiddetli bir kuşatmaya tabi tutulmuştur (Ebu'l-Fidâ 1997: II/305). Öyle ki, şehirde yiyecek ve içecek tükenmiş, hayvan da kalmamıştır. İnsanlar açlıktan önce kedi, köpek ve fare gibi hayvanları, sonra da birbirlerini yemeye başlamışlardır (Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 62). Ölüler gömülemediği için üst üste yığılıp kalmıştır. Şehirde kıtlığın yanı sıra veba salgını da şehri kasıp kavurmuştur. Bu zorlu koşullar altında Melik Kamil, anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Ancak bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmış ve Melik Eşref esir alınmıştır. İki kölenin ihanetiyle Moğollar şehre girmeyi başarmıştır. Melik Kamil ve Melik Eşref, vebadan ölmemiş olsalar da Moğollar tarafından öldürülmüştür (Reşîdüddin Fazlullâh 2013: 62; Cahen 1953: 103; Turan 2001: 184; Bezer 2002: 21; Arık 1990-91: 54). Moğollar şehre girdiğinde, şehirde sadece altmış üç sivil ve kırk iki asker kalmıştır. Hastalık ve açlığın nüfus üzerindeki yıkıcı etkisi, asker sayısının azlığından da anlaşılacağı üzere, bu felaketler hem siyasi hem de sosyal alanda büyük kayıplara yol açmıştır (Abû'l Farac 1999: II/575-576; Kara 2008:23-34; Turan 2001: 184).

İlhanlı istilaları karşısında Mardin'in durumu da pek farklı olmamıştır. Şehir, ambarlarındaki tahıl ve silahlar sayesinde sekiz ay boyunca kuşatmaya direnebilmiştir. Şehrin emiri Necmeddin Gazi, Hülâgû'nun anlaşma teklifini reddetmiştir. Bunun üzerine Hülâgû, emirin oğlu Kara Arslan'a haber göndererek babasını ikna etmesini istemiştir. Ancak, babası onu dinlemeyerek zincire vurup hapse atmıştır. Bu sırada halk arasında açlık durumu kötüleşmiş ve veba hastalığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle şehirde birçok insan hayatını

kaybetmiştir. Mardin, hastalık ve açlık nedeniyle büyük bir yıkıma uğramıştır. Bu süreçte İlhanlılar, şehri ele geçirme umudunu kaybederek Koçhisar ve Erzen bölgesine yönelmeye başlamışlardır. Nihayetinde, bu mücadelede belirleyici olan faktör veba hastalığı olmuş; zira Necmeddin Gazi de hastalananlar arasına katılmıştır. Kısa bir süre sonra da veba hastalığına yenik düşerek vefat etmiştir. Ölüm haberini alan İlhanlılar, anlaşma yanlısı olan Kara Arslan'a elçiler göndererek barış teklifinde bulunmuşlardır (Abû'l Farac 1999: II/575-576; Turan 2001: 184; Arık 1990-91: 54-55).

İlhanlıların İslam şehirlerine yönelmesi, ekonomik dengeleri derinden etkilemiş ve fiyatların aşırı şekilde artmasına yol açmıştır. Bu dönemde temel gıda maddeleri büyük ölçüde bulunamaz hale gelmiş, bu durum fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Örneğin, Halep'te etin rıtlı on yedi, balık etinin rıtlı otuz, sütün rıtlı on beş, tahinin rıtlı yetmiş, sirkenin rıtlı otuz, pirincin rıtlı yirmi, narın rıtlı otuz, şekerin ve helvanın rıtlı elli, balın rıtlı otuz, bir süt emen oğlak kırk, bir tavuk beş, bir yumurta bir buçuk, soğan yarım, bir tutam bakla bir, bir karpuz kırk, bir elma beş dirhem olmuştur. 1260-1261 yılları arasında fiyat artışları devam etmiş ve daha da yükselmiştir. Bu pahalılığın 1262 yılına kadar sürdüğü gözlemlenmektedir (İbn Kesîr 1988: XIII/410). Görüldüğü üzere Moğolistan coğrafyasında çok sayıda veba salgını olmuş ve genellikle hıyarcıklı veba görülmüştür. Bunun bir sebebi de tarbagan adı verilen dağ sıçanlarıdır. Moğollar, vebanın dağ sıçanları tarafından taşındığını fark etmiş ve bunu yok etmenin yolunu aramışlardır. Ancak hem tarbaganın halk tarafından tüketilen lezzetli bir yiyecek olması hem de ülser gibi bazı hastalıkların tedavisinde kullanılması nedeniyle başarılı olamamışlardır (Pow 2013: 229; Cleaves 1954: 185-303). Moğollar diğer toplumlarda olduğu gibi o dönemde vebaya karşı çare aramışlar, fakat bulamamışlardır.

1332-33 yıllarında Asya kıtasında ortaya çıkan veba salgını, Avrupa'yı kısa sürede etkisi altına alan büyük salgının temel nedenlerinden biri olarak kabul edilmektedir (İbn Batuta 2000: 924; Dols 1977: 43-44; Nikiforuk 200: 71; Martin 2001: 14; Hecker 2016: 18; Karaimamoğlu 2020: 50-51). Bu salgın, Don Nehri'nin Karadeniz'e dökülen ağzındaki Tuna adlı liman şehrine ulaşmıştır (Nohl 2006: 23-26; Sussman 2011: 348-350). Sıçanların üzerinde yaşayan pirelerin taşıdığı veba, Asya'nın önemli ticaret yolu olan İpek Yolu boyunca seyahat eden tüccarlar tarafından Çin'den getirilmiştir. Cenevizli tüccarların aracılığıyla Tuna'dan tüm Akdeniz'e yayılmaya başlamış ve deniz yoluyla Fransa, Kuzey Afrika ve İtalya'ya sıçramıştır (Marks 1971: 1-2; Bisgaard and Sondergaard 2009: 13). Salgının görüldüğü her bölgede nüfusun yaklaşık yarısını yok etmiştir (Cameron 2008: 388; Hecker 1950: 19-20). Salgının en önemli etkisi, Orta Çağ Avrupa'sındaki sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yaşam üzerindeki derin izleridir. Bu salgın, yalnızca halkın her kesimini değil, aynı zamanda nüfusu da büyük ölçüde etkilemiştir. Veba salgını sonucunda, her üç kişiden biri hayatını kaybetmiş, bazı köyler tamamen yok olurken, diğerleri nüfusunun büyük bir kısmını yitirmiştir. Bu durum, iş gücü kaybına, ekonomik çöküşe ve sosyal yapının sarsılmasına yol açmıştır. Ayrıca, insanların ölüm

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

oranlarının artması, toplumsal ilişkileri ve kültürel normları da derinden etkilemiştir (Porter 2009: 9; Hearder 2001: 97-99; Hecker 2016: 20; Braid 2010: 370).

Salgın, Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da önemli maddi kayıplara yol açmış, toplumları adeta yerle bir etmiştir. Söz konusu can kayıpları, Anadolu'nun bazı bölgelerinde demografik üstünlüğü yeni elde eden Osmanlı Türkleri için bir dezavantaj teşkil etmiştir. Bu durum, daha sonra uygulanan göç ve istimâlet politikaları çerçevesinde seyrekleşen yerlerin, veba öncesi durumuna geri döndürülmesi eğilimini doğurmuştur (İnalcık 1999-2000: 176; Faroqhi 1984: 84-128).

Sonuç

Tarihsel süreç içerisinde, veba hastalığı, geniş çaplı salgınlara neden olmuştur. Etkileri açısından, veba türleri arasında en büyük olumsuz etkiyi hıyarcıklı (bubon) veba oluşturmuştur. Bu hastalık, özellikle her türlü coğrafyaya uyum sağlama yeteneği sayesinde salgın haline dönüşmüş ve etkilediği bölgelerde yaşayan toplumlarda büyük ölçüde insan kaybına yol açmıştır. Vebanın yayılma nedenleri arasında, doğal afetler, altyapı eksiklikleri ve insan hareketliliği gibi faktörler öne çıkmaktadır. Salgının, özellikle ticaret yolları üzerinde yer alan şehirlerde hızla yayıldığı gözlemlenmiştir. Cenevizli tüccarların rolü, bu süreçte vebanın Avrupa'ya ulaşmasında kritik bir öneme sahiptir. Bunun yanı sıra, veba salgını sırasında yaşanan sosyal huzursuzluklar, insanların psikolojik durumlarını da olumsuz yönde etkilemiştir. Salgın, korku ve belirsizlik ortamı yaratarak, toplumsal ilişkileri zayıflatmış ve bireylerde karamsarlık gibi olumsuz duyguların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Salgın döneminde, insanların veba karşısında geliştirdiği tedavi yöntemleri ve manevi sığınma yolları da dikkat çekmektedir. İbn Sînâ gibi dönemin tıp otoriteleri, hastalığa karşı çeşitli tedavi önerileri sunmuş; halk ise dualara ve manevi inançlara yönelmiştir. Bu tür uygulamalar, toplumun ruhsal yapısını da etkilemiş, insanların ibadetlerine ve manevi değerlere daha fazla önem vermesine yol açmıştır. Veba, sadece fiziksel bir hastalık değil, aynı zamanda toplumsal bir buhran yaratmış; din ve bilim arasındaki çatışmayı derinleştirmiştir.

İlhanlıların baskıcı yönetimi ve ağır vergi yükü altında ezilen halk, yapılan istilalara karşı direnmeye çalışsa da, hem doğal afetler hem de beşeri felaketler sonucunda ölçülemez boyutlarda insan kaybı yaşanmıştır. Bu demografik kayıplar, tarımsal faaliyetlerin sekteye uğramasına neden olarak kentlerde kıtlık ve pahalılık oluşturmuştur. Açlık ve buna bağlı olarak ortaya çıkan salgın hastalıklar, çok sayıda insanın ölümüne yol açmıştır. Bu durum, adeta bir kısır döngüye dönüşerek istilaların tetiklediği toplu ölümler, kentlerde veba gibi salgın hastalıkların yayılması için elverişli bir ortama sebep olmuştur. Dolayısıyla, siyasi çatışmalardan sağ kurtulabilen bir kesim halk da maalesef salgın hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiştir.

Veba salgını, İlhanlılar döneminde ve sonrasında, yalnızca bir sağlık sorunu değil, aynı zamanda derin toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlere yol açan bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Veba, tarihin seyrini değiştiren bir güç olarak, toplumların yapısını köklü bir şekilde değiştirmiş ve insanlık tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Kaynakça

- Akkuş, Mustafa. 2020. *Moğollarda Din ve Siyaset*. Konya: Çizgi Yayınevi.
- Aknerli Grigor. 1954. *Moğol Tarihi*. Terc. Hrant D. Andreasyan. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası.
- Aksarayî, Aksaraylı Mehmed oğlu Kerîmüddin Mahmud. 1999. *Müsâmeret ül-Ahbâr (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi)*. *Mukaddime ve haşiyelerle tahsis ve neşreden Osman Turan*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Allsen, Thomas T. 2001. *Culture and Conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge.
- Apak, Âdem. 2001. "Mısır'ın Müslümanlar Tarafından Fethi ve Fetih Sonrası Ülkede Sosyal ve Dini Alanda Meydana Gelen Değişimler Üzerine Değerlendirmeler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* X(2):446-450.
- Arık, Feda Şamil. 1990-1991. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba salgınları". *DTCF T.A.D.* XV(26):27-57.
- Aynî, 1987. *İkdü'l-Cuman fi Tarihi Ehli'z-Zaman*. C. I, Neşr: M. Muhammed Emin. Kahire.
- Bayat, Ali Haydar. 2016. *Tıp Tarihi*, İstanbul: Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği.
- Benedictow, Ole J. 2006. *The Black Death 1346-1353*. New York: Boydell Press.
- Bertold Spuler. 2011. *İran Moğolları (Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350)*. Çev. Cemal Köprülü. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Bezer, Gülay Öğün. 2002. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da ve Civar Bölgelerde Kıtık". *Tarih Boyunca Anadolu'da Doğal Afetler ve Deprem Semineri, 22-23 Mayıs 2000 Bildiriler*. İstanbul: 67-83.
- Bisgaard, L. ve Sondergaard L. (eds.) 2009. *Living With The Black Death*, Odense: University Press of Southern Denmark.
- Buell, D. Paul, Eugene N. Anderson. 2010. *A Soup fort he Qan, Chinese Dietary Medicine of the Mongol Era As Seen in Hu Sihui's Yinshan Zhengyao*. Leiden Boston: Brill Press.
- Cahen, Claude. 1953. "XIII. Asır Ortalarında Cezire (İzzeddin b. Şeddad'a Göre)". *trc. Neşet Çağatay. AÜİF Dergisi* II(4): 93-106.
- Celâlüddin Hızır, Hacı Paşa. 1990. *Müntehab-ı Şifa*. Giriş-Metin-Hazırlayan Zafer Önler. Ankara: Atatürk Dil ve Tarih Kurumu Yayınları.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. 1389. *Tarih-i Cihan Güşâ*. C. 1, Neş. Mirza Muhammed Kazvînî. Tahran.
- Cüveynî, Alaaddin Ata Melik. 2013. *Tarih-i Cihan Güşâ*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: TTK Yayınları.
- DesOrmeaux, Anna Louise. "The Black Death and Its Effect on Fourteenth and Fifteenth-Century Art", Submitted to the Graduate Faculty of the Louisiana State University and Agricultural and Mechanical College in Partial Fulfillment of the Req.
- Ebu'l-Fidâ. 1997. *El-Muhtasar fi Ahbarî'l-Beşer*, II, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-ilmiiyye.

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

- Elliott, Lynne. 2006. *Medieval Medicine and The Plague*. Canada: Crabtree Publishing Company.
- Erdoğan, Merçil. 1992. "Ebü'l-Hâris Arslan b. Abdillâh el-Muzaffer", ss. 528-529 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 5. Ankara: TDV Yayınları.
- Gökhan, İlyas. 1988. "XIII ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye'de Krizler, Kıtıkklar ve Vebalar". Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus). 1999. *Abû'l-Farac Tarihi*. C. II, Süryanice'den İngilizce'ye çeviren Ernest A. Wallis Budge, Türkçe'ye çeviren Ömer Rıza Doğrul. Ankara: TTK Yayınları.
- Grousset, Rene. 1999. *Bozkır İmparatorluğu Atilla-Cengiz Han-Timur*. Çev. M. Reşat Uzmen. Ankara: TTK Yayınları.
- Hatcher, John. 1977. *Plague, Population and the English Economy 1348-1530*. Cambridge: Christi College Press.
- Header, Harry. 2001. *Italy: A Short History*. UK: Cambridge University Press.
- Hecker, Justus Friedrich Carl. 1850. *The Epidemics of The Middle Ages*. Çev. B. G. Babington. Pennsylvania: University of Pittsburgh Press.
- Hecker, Justus Friedrich Carl. 2016. *The Black Death in the Fourteenth Century*, Middletown: Free Books.
- Hekim Bereket. 2013. *Tuhfe-i Mübârizî (Metin-Sözlük)*. haz. Binnur Erdağı Doğuer. Ankara: TDK Yayınları.
- Horrox, Rosemary. 1994. *The Black Death*, Manchester: Manchester University Press.
- İbn Batuta, Ebu Abdullah Muhammed Tanci. 2000. *İbn Batuta Seyahatnamesi*. C. I, Çev. Sait Aykut. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Bibi. 2014. *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye Selçuknâme*. Çev. Mürsel Öztürk. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İbn Kesîr. 1995. *el-Bidâye ve'n-Nihâye (Büyük İslam Tarihi)*. C. 12, Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağ Yayınları.
- İbn Sînâ. 2017. *el-Kânûn Fi't-Tıbb*. C. I-V, haz. Esin Kâhya. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- İbnü'l Esir. 1987. *İslâm Tarihi el-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*. C. XII, Çev. Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özeydin. İstanbul: Damar Yayınları.
- İbnü'l-Cevzî. 1992. *el-Muntazam fi târihi'l-mülûk ve'l-ümem*. XVI. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbnü'l-İbrî. 2011. *Târihu Muhtasari'd-Düvel*. Çev. Şerafeddin Yalıtıkaya. Ankara.
- İbnü'l-Verdî. 1996. *Tarihu İbnü'l Verdî*, II, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- İzgi, Özkan. 2017. *Orta Asya Türk Tarihi Araştırmaları*. Ankara: TTK Yayınları.
- Johnson, Steven. 2010. *The Medieval Plague*. USA: Capstone Press.
- Kara, Murat. 2008. "XI. ve XIV. Yüzyıllarda Anadolu ve Civâr Bölgelerde Hastalıklar", Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırma Enstitüsü, İstanbul.
- Karaimamoğlu, Tolgahan. 2020. "Kara Ölüm ve Büyük Britiya'ya Etkileri". Doktora Tezi. Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Kasimoğlu, Ömer. 1979. "Veba", *İnfeksiyon Hastalıkları*. İstanbul.

- Lane, George. 2003. *Early Mongol Rule in Thirteenth-Century Iran: A Persian Renaissance*. Newyork: Routledge Curzon Taylor&Francis Group.
- Marco Polo. 1980. *Marco Polo Seyahatnamesi*. C. I, Haz. Filiz Dokuman. İstanbul: Tercüman Yayınları.
- Marks, Geoffrey. 1971. *The Medieval Plague: The Black Death of the Middle Ages*, New York: Doupleday Company.
- Martin, Sean. 2011. *Kara Ölüm Orta Çağ'da Veba*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Menteşe, G. L. 2020. "Kara Vebanın Batı ve Doğu Toplumlarına Etkisi". *Akdeniz Havzası ve Afrika Medeniyetleri Dergisi*, 2(1): 78-87.
- Michael W, Dols. 1977. *The Black Death in the Middle East*. Princeton: Princeton University.
- Nikiforuk, Andrew. 2016. *Mağşerin Dördüncü Atlısı: Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev. Selahattin Erkanlı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Onul, Behiç. 1980. *İnfeksiyon Hastalıkları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayını.
- Özgüdenli, Osman Gazi. 2020. *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Porter, Stephen. 2009. *The Great Plague*. Great Britain: Amberley Publishing.
- Pow, Stephen. 2013. "Gout of Khans: Disease, Treatments, and Medical Philosophy in The Mongol Empire". The Proceedings of the 22nd Annual History of Medicine Conference. University of Calgary: 204-231.
- Rachewiltz, Igor de. 2015. *The Secret History of the Mongols: A Mongolian Epic Chronicle of the Thirteenth Century*. Ed. John C. Street. Australian: Australian National University Press.
- Reşîdüddin Fazlullâh. 2013. *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*. Çev. İsmail Aka vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Roux, J. Paul. 2001. *Moğol İmparatorluğu Tarihi*. Çev. Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rubruk, Wilhelm Von. 2019. *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (XVIII. Yüzyılda İstanbul'dan Karakurum'a Yolculuk)*. trc. ve Notlar Ergin Ayan. İstanbul: Kronik Yayınları.
- Sussman, George D. 2011. Was the Black Death in India and China?. *Bulletin of the History of of Medicine*. 85(3): 319-355.
- Sümer, Faruk. 1967. *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih, Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Sümer, Faruk. 1969. "Anadolu'da Moğollar". *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I(I):147.
- Şahin, Hanifi. 2010. *İlhanlılar Döneminde Şiilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şeşen, Ramazan. 1983. *Selahaddin Devrinde Eyyûbiler Devleti (H. 569-589/M. 1174-1193)*. İstanbul: TTK Yayınları.
- Tokuş, Ömer. 2018. "Selçuklular Dönemi'nde Bağdat'ta Beşerî, Biyolojik Afetler, Gök Olayları ve Garip Olaylar (H.447-590/M.1055-1194)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11(57):156-170.
- Tuncer, Ahmet. 1982. *Toplum Sağlığında İnfeksiyon Hastalıkları ve Korunma*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Turan, Osman. 2001. *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

İlhanlılar Döneminde Veba Salgını ve Salgının Toplumsal Etkileri

- Uyar, Mustafa. 2020. *Moğollar ve Türkler (Tarihsel Bağlar)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ülgen, Pınar. 2017. *Orta Çağ Avrupa'sının Ölümle Dansı (XIV. Yüzyıl)*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Ünver, A. Süheyl. 1935. "Türkiye'de Veba (Tâun) Tarihçesi Üzerine". *Tedavi Kliniği ve Laboratuvarı Dergisi*. V(18):70-81.
- Ünver, A. Süheyl. 1978. "Tâun Nedir? Veba Nedir?". *Dirim* LIII(11-12):363-368.
- Varlık, Nükhet. 2011. "Taûn". ss. 175-177 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. Ankara: TDV Yayınları.
- Vladimirtsov, B. Y. 1995. *Moğolların İçtimaî Teşkilâtı Moğol Göçebe Feodalizmi*. Çev. Abdülkadir İnan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Wallis, Faith. 2010. *Medieval Medicine*. Canada: University of Toronto Press.
- Yıldırım, Nuran. 1995. "Salgınlar," *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Yıldırım, Nuran. 2010. *İstanbul'un Sağlık Tarihi: Sağlık Teşkilatı-Salgınlar Bulaşıcı Hastalıklar ve Mücadele Koruyucu Sağlık Kurumları-Hastaneler-Tıp Eğitimi*. İstanbul: Kültür Başkenti Ajansı.
- Yuvalı, Abdülkadir. 2019. *İlhanlı Tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Ziegler, Philip. 1993. *The Black Death*. Gloucestershire: Sutton Pub. Ltd.

